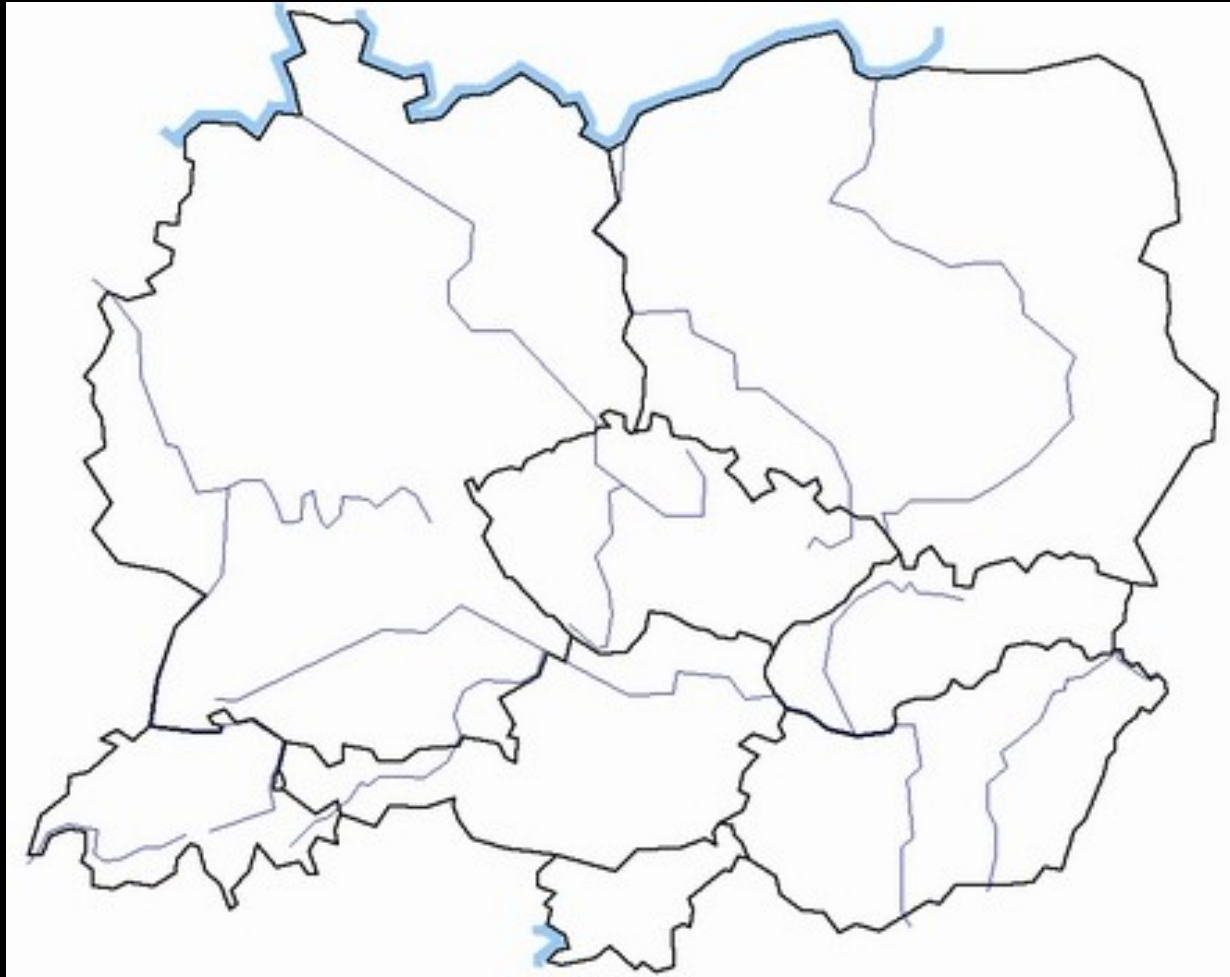

Středoevropský slovanský areál

Roman Madecki

Střední Evropa – vymezení pojmu

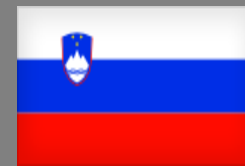

Geografické vymezení střední Evropy

- **Sever:** Baltské moře
- **Jih:** Apeninský poloostrov, Balkán
- **Západ:** Rýn
- **Východ:** východní hranice Polska, Slovenska a Maďarska (roli hraje především kulturně-historické a náboženské hledisko)

Země střední Evropy

- Česká republika
- Slovenská republika
- Polská republika
- Rakouská republika
- Spolková republika Německo
- Švýcarská konfederace
- Lichtenštejnské knížectví
- Slovinská republika

Země střední Evropy – rozdělení

- **Země Visegrádské čtyřky (vlastní středoevropské země):** Česko, Slovensko, Polsko, Maďarsko
- **Alpské země:** Rakousko, Švýcarsko, Lichtenštejnsko
- **Německo** (nové spolkové země: Sasko, Braniborsko, Berlín, Durynsko, Sasko-Anhaltsko, Meklenbursko-Přední Pomořansko, Bavorsko)
- **Země jihovýchodní Evropy:** Slovinsko

Jazykové vymezení střední Evropy

Indoevropské jazyky:

- Germánské (němčina)
- Slovanské (lužická srbština, čeština, slovenština, polština, kašubština, slovinština)
- Románské (francouzština, rétorománština, italština)

Uralské jazyky:

- Ugrofinské, ugrické (maďarština)

Další jazyky přítomné v areálu

- Jidiš – jazyk středoevropských a východoevropských Židů; germánský základ (gramatický systém) s příměsí hebrejských a četných slovanských prvků
- Romština (cikánština) – indoíránský jazyk, existuje v podobě mnoha dialektů po celé Evropě, přebírá mnohé jazykové prvky evropských jazyků

Středoevropský slovanský jazykový areál

Charakteristika centra areálu

Hledisko genealogické:

- Západoslovanské jazyky

Hledisko typologické:

- Flexivní jazyky (bohatá flexe, kumulace funkcí u gramatických morfémů, vysoce rozvinutá slovotvorná derivace)

Středoevropský slovanský jazykový areál

Hranice jazykového areálu

Hledisko genealogické:

- Germánské jazyky (němčina)
- Východoslovanské jazyky (ukrajinština, běloruština)
- Baltské jazyky (litevština)

Hledisko typologické:

- Typ flexivní (ukrajinština, běloruština, litevština)
- Typ introflexivní s polysyntetickými prvky (němčina)
- Aglutinační jazyky (maďarština)

Aglutinace (přikličování):

- gramatické prostředky se vyjadřují bohatým repertoárem prostředků (sufixů), gramatické morfémy nekumulují funkce, neexistuje gramatický rod

česky

N. sg. *dům-0*

G. sg. *dom-u*

D. sg. *dom-u*

N. pl. *dom-y*

G. pl. *dom-ů*

D. pl. *dom-ům*

maďarsky

ház-0

ház-é

ház-nak

ház-ak

ház-ak-é

ház-ak-nak

Západoslovanské jazyky

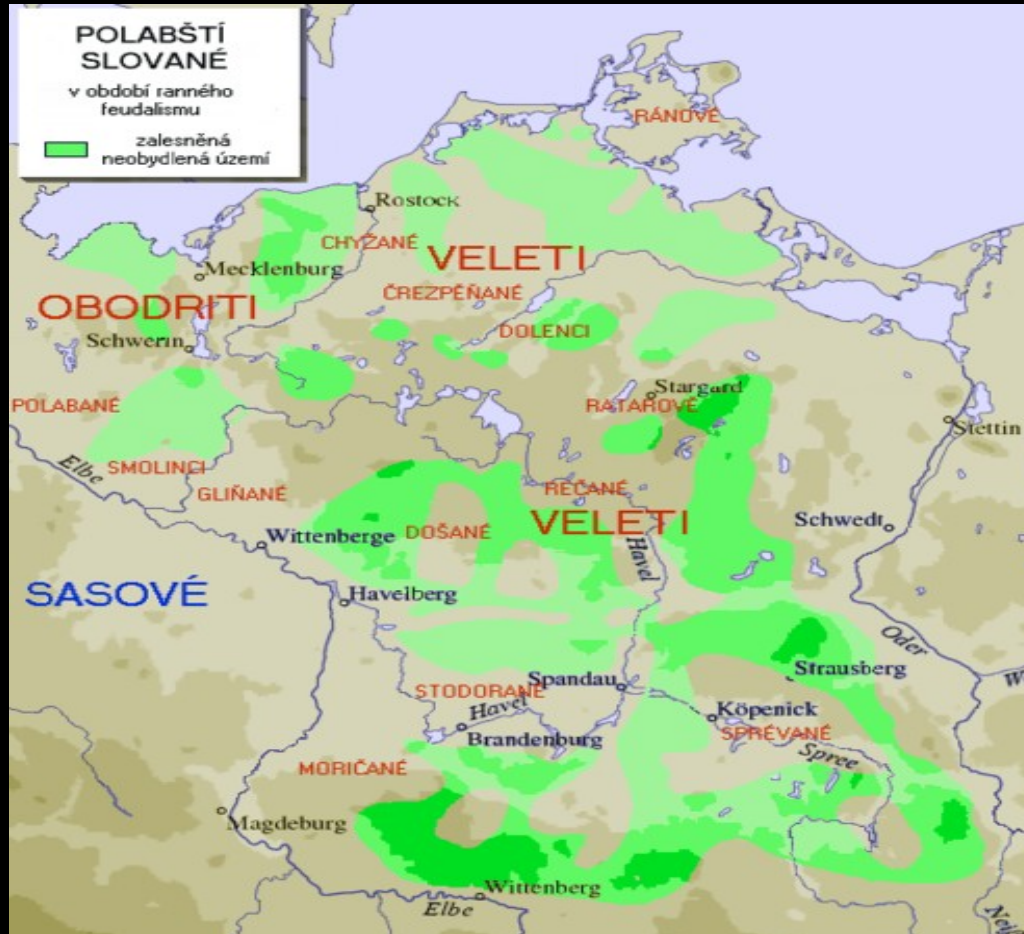
Vnitřní členění a počet mluvčích

- **Lechická skupina**
  - polština (48–50 mil.)
  - kašubština (50–200 tis.)
a jiné *pomořanské dialekty
  - *polabština
- **Česko-slovenská skupina**
  - čeština (11mil.)
  - slovenština (5 mil.)
- **Lužická skupina**
  - horní lužická srbština (55 tis.)
  - dolní lužická srbština (14 tis.)

Teritoriální rozmístění západoslovanských jazyků

Polabští Slované

Lužičané

Kašubové

Společné znaky západoslovanských jazyků

1. Vznik dásňového *š* na místě zadopatrového *ch* při II. a III. palatalizaci – *ch' > š'* (jako v případě I. palatalizace):

pol.: *wszystek, musze*

čes.: *všechen, mouše*

slov.: *všetok, muche*

dluž.: *wšen, muše*

hluž.: *wšón, muše*

ALE:

praslov.: **VьXь*

rus.: *весь*

stsl.: *mušě*

Společné znaky západoslovanských jazyků

2. Přejchod praslovanských skupin *tja* a *kt* v *c* a skupiny *dj* v *dz* (v češtině sekundárně v *z*):

pol.: *świeca, noc, miedza, cudzy*

čes.: *svíce, noc, meze, cizí*

slov.: *svieca, noc, medza, cudzí*

ALE:

rus.: *свеча, ночь, межда, чужой*

praslov.: **světja, *nokť, *medja, *tjudjь*

Společné znaky západoslovanských jazyků

3. Zachování praslovanské skupiny *tl, dl*:

pol.: *radło, mydło, plótł, modlić się*

čes.: *rádlo, mýdlo, pletl, modlit se*

slov.: *radlo, mydlo, pletol, modliť sa*

dluž./hluž.: *radło, mydło, pletł*

ALE:

rus.: *мыло, вели, молиться*

Společné znaky západoslovanských jazyků

4. Zachování praslovanské skupiny *kv*, *gv* na počátku slova před předními samohláskami (*ě*, *ɨ*):

pol.: *kwiat*, *gwiazda* (L. sg. *kwiecie*, *gwieździe*)

čes.: *květ*, *hvězda*

slov.: *kvet*, *hviezda*

dluž.: *kwět*, *gwězda*

hluž.: *kwět*, *hwězda*

ALE:

rus.: *цвѣт*, *звѣзда*

Společné znaky západoslovanských jazyků

5. Změna praslovanských skupin *pj, bj, mj, vj* na *p/p, b/b, m/m, v/v* (tvrdé varianty souvisejí s pozdější československou depalatalizací retnic):

pol.: *kupię, ziemia*

čes.: *koupím, země*

slov.: *kúpim, zem*

ALE:

rus.: *куплю, земля* (skupiny *pl', bl', ml', vl'*)

Společné znaky západoslovanských jazyků

6. Tendence k ustálení stálého a dynamického přízvuku

- na první slabice: čeština, slovenština, dolní a horní lužičtina, jižní kašubština
- na druhé slabice od konce: polština

Výjimka: část kašubského území zachovává pohyblivý přízvuk

Hlavní rozdíly mezi západoslovanskými jazyky

1. Zachování nosovek v polštině a jejich změna v ústní samohlásky v češtině, slovenštině a obou lužičtinách:

pol.: *ręka, mięso, pięć*

čes.: *ruka, maso, pět*

slov.: *ruka, mäso, päť*

dluž.: *ruka, měso, pěś*

hluž.: *ruka, mjaso, pjeć*

Hlavní rozdíly mezi západoslovanskými jazyky

2. Provedení dispalatalizace $e \rightarrow o$ (polština, lužičtina), $ě \rightarrow a$ (polština):

pol: *żona, czoło, nioseę, las, miasto, miara,*

čes: *žena, čelo, nesu, les, město, míra, víra* (do 15. stol. *miera, viera*)

Hlavní rozdíly mezi západoslovanskými jazyky

3. Rozdíl v provedení metatezy ve skupinách *tort, tolt, tert, telt*, v polštině a lužičtině vznikly skupiny *trot, tlot, tret, tlet*, kdežto v československé skupině spojení *trat, tlat, trět, tlět*

pol.: *krowa, głowa, brzeg, mleko*

čes.: *kráva, hlava, břeh, mléko*

slov.: *krava, hlava, breh, mlieko*

Hlavní rozdíly mezi západoslovanskými jazyky

4. Vokalizace slabikotvorných souhlásek v polštině a lužičtině:

čes.: *vrba, vlk, hrnec, vlna*

slov.: *vřba, vlk, hrniec, vlna*

pol.: *wierzba, wilk, garnek, wełna*

dluž.: *w erba, w elk, gjarnc, wałma*

hluž.: *wjerba, wjelk, hornc, wołma*

Hlavní rozdíly mezi západoslovanskými jazyky

5. Zánik kvantity vokálů v polštině a lužičtině a její zachování v češtině a slovenštině:

pol.: *król, droga, chylić się*

hluž.: *kral, dróha, chileć so*

čes.: *král, dráha, chýlit se*

slov.: *kráľ, dráha, chýlit' sa*

Polština

- základ v dialektch kmenů v povodí Visly, Varty a Odry
- první zápisy ve 12. stol. (*Hnězdenská bulla*, 1136)
- duchovní píseň *Bogurodzica* (cca 11. stol.), *Kázání svatokřížská* (13. stol.)
- souvislé texty od 14. stol.
- první překlad Bible – *Bible královny Žofie*, 1455; *Bible Leopoldy*, 1561
- první tištěná kniha – Biernat z Lublinu: *Raj duszny*, 1513
- spisovná polština založena na jazyce ve Velkopolsku a Malopolsku
- 4 nářeční skupiny (malopolská, velkopolská, slezská, mazovská), pás nových smíšených dialektů, kašubština – regionální jazyk

- polská literatura se často řadí mezi tzv. velké evropské literatury
- vrcholná období polského písemnictví:
  - renesance
(Biernat z Lublinu, Mikołaj Rej, Jan Kochanowski)
  - romantismus
(Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Józef Ignacy Kraszewski)
  - realismus
(Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus)
  - modernismus (Władysław Stanisław Reymont, Stefan Żeromski)

Polsko - Nobelovy ceny za literaturu

- Henryk Sienkiewicz (1846–1916), 1905 (za celé dílo, román *Quo vadis*)
- Władysław Stanisław Reymont (1867–1925), 1924 (za román *Sedláci*)
- Czesław Miłosz (1911–1994), 1980 (za celé dílo)
- Wisława Szymborska (1924), 1996 (za celé dílo)

Čeština

- kontinuita staroslověnského písemnictví tzv. české redakce
- od 10. stol. staroslověnské texty s českými rysy: *Kyjevské listy*, *Pražské hlaholské zlomky*
- duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny* (přelom 10. a 11. stol.)
- první zápisy českých slov od 11. stol.
- souvislé texty od 13. stol., od přelomu 13 a 14. stol. bohatá krásná i odborná literatura (*Ostrovská píseň*, *Alexandreis*, *Spor duše s tělem*, *Zbraslavská kronika*, *Dalimilova kronika*, *Rožmberská právní kniha*)
- první překlad Bible – *Bible drážďanská* či *leskovecká*, 1360
- Husova pravopisná reforma (*Orthographia Bohemica*, 1406–1412?)
- první tištěná kniha – *Kronika trojanská*, 1468 (?); *Statuta Arnošta z Pardubic*, 1476

- po roce 1620 útlum jazyka a literatury (do 2. pol. 19. stol.)
- obnova jazyka a literatury (Josef Dobrovský, Josef Jungmann)
- 4 nářeční skupiny (nářečí česká, středomoravská/hanácká, východomoravská/moravskoslovenská, slezská – lašská a slezskopolská)
- vrcholná období českého písemnictví:
- nejstarší literární tvorba navazující na tvorbu staroslověnskou
- husitství (kazatelství, traktáty, bojová píseň)
- renesance a humanismus (Daniel Adam z Veleslavína Mikuláš Dačický z Heslova, Václav Hájek z Libočan, Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic, Václav Vratislav z Mitrovic, Jan Blahoslav, Tadeáš Hájek z Hájku; *Bible kralická*, 1579–1593)
- expresionismus (Karel Čapek)

Nobelova cena za literaturu

Jaroslav Seifert (1901–1986), 1984 (ca celé dílo)

Slovenština

- formuje se ve 2. pol. 18. stol.
- vliv Bible kralické
- od 16. stol. slovenské prvky v českých textech
- 17.–18. stol. stabilizace hovorového jazyka
- první překlad Bible: Kamaldulská Biblia, před r. 1756
- pokusy o vytvoření spisovného jazyka: Anton Bernolák, Ľudovít Štúr
- prudký rozvoj spisovného jazyka po roce 1918
- 3 nářeční skupiny (středoslovenská, západoslovenská, východoslovenská) a přechodový pás moravkoslovenský
- vrchol slovenského písemnictví: poslední čtvrtina 19. stol. (Pavol Ország Hviezdoslav, Svetozár Hurban Vajanský, Martin Kukučín)

Lužická srbština

- lužická skupina: dolní (Lužičané) a horní lužická srbština (Milčané a Bezunsané)
- do 17. stol zcela rozdílný vývoj
- počátek dolnolužického písemnictví 16. stol. (rukpis překladu *Nového zákona*, 1548), krásná literatura až od 19. stol.
- základ spisovného dolnolužického jazyka – dialekty z okolí Chotěbuze
- první hornolužické texty: výpovědi budyšínských měšťanů, 1532, *Katechismus*, 1597
- první hornolužický překlad Bible 1704
- základ spisovného dolnolužického jazyka – dialekty z okolí Budyšina (Christian Traugott Pfuhl)
- dialekty dolní lužické srbštiny – 2 základní nářeční skupiny (západní a východní)
- Horní lužická srbština – dvě základní skupiny (západní a východní) a přechodový pás mezi dolní a horní lužičtinou

Jiná vymezení středoevropského areálu

- **Hledisko náboženské**
  - západní křesťanství a pravoslaví
- **Hledisko historicko-kulturní**
  - vlivy Svaté říše římské (962–1806), habsburské monarchie (1526–1804), Rakouského císařství (1804–1867), Rakouska-Uherska (1867–1918), Polsko-litevská unie (1569–1795):
  - rozdělení po Jaltské konferenci (4.–11. 2. 1945)
  - Západ a Východ (tzv. sovětský blok, země za železnou oponou)
- **Hledisko politicko-ekonomické**
  - NATO (1999 – ČR, PR, MR; 2004 – SR, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Bulharsko, Rumunsko, Slovinsko; 2009 – Chorvatsko, Albánie)
  - EU (2004 – ČR, SR, PR, MR, Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko; 2007 – Bulharsko, Rumunsko)

Terminologie

- Střední Evropa (Mitteleuropa, Central Europe)
- Středovýchodní Evropa (Mittelosteuropa)
- MeziEvropa (Zwischeneuropa)
- Východní Evropa
- Východ
- Sovětský blok (země za železnou oponou)
- Postkomunistické země
- Nová Evropa

Svatá říše římská

Rakousko-Uhersko

Společné znaky střední Evropy

- Synchronní či diachronní přítomnost katolicismu a protestantismu (okrajový vliv pravoslaví a islámu)
- přijetí křesťanství:
  - cca od 8. stol. misijní působení salzburské církve na západoslovanském území
  - 845 – pokřtění 14 českých knížat v Řezně
  - 863 – cyrilo-metodějská mise na Velké Moravě (v r. 862 žádá kníže Rostislav byzantského císaře Michala III. o vyslání učitele a šířitele křesťanství, r. 869 papež Hadrián II. v dopise Rostislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi schvaluje používání slovanského jazyka v liturgii)
  - 882–884 – pokřtění Bořivoje I. na Velehradě Metodějem (faktický počátek christianizace Čech)
  - 966 – christianizace Polska (sňatek Měška I. s českou kněžnou Doubravkou)
  - ok. r. 974 – christianizace Uher (pokřtění uherského knížete Vajka, přijímá křestní jméno Štěpán)

Arcibiskupství moravsko-panonské – 869 (biskupské svěcení Metoděje v Římě)

Praha – 973

Olomouc – 1063 (navazuje na moravsko-panonskou arcidiecézi)

Poznaň (Poznań) – 968 (misijní biskupství)

Hnězdno (Gniezno) – 1000 (arcibiskupství, sídlo církevní provincie)

Krakov (Kraków) – 1000

Vratislav (Wrocław) - 1000

Kolobřeh (Kołobrzeg) – 1000

Nitra – 880

Kaloča (Kalocsa) – 1000 (od r. 1135 arcibiskupství, sídlo církevní provincie)

Ostřihom (Esztergom) – 1000 (arcibiskupství, sídlo církevní provincie)

- vznik prvních klášterů benediktinů, později cisterciáků a premonstrátů
(Pražský hrad – 70. léta 10. stol., Břevnov – ok. r. 993, Ostrov u Davle – 999,
Sázava – 1032, Hradisko u Olomouce – 1078, Třebíč – 1101–1104; Tyniec –
pol. 11. stol., Mogilno – 1065, Lubiń – 1077)

- vliv západoevropských reformačních hnutí 16. stol. (tzv. první reformace na konci středověku, husitské hnutí)

Velká Morava

Společné znaky střední Evropy

- Prolínání kultur (německé, židovské, slovanské, maďarské a románské) a z něj plynoucí kulturní a etnická rozmanitost
- až do 2. svět. války trvalá přítomnost Němců a Židů
- typicky středoevropské rozlišování mezi národností a státním občanstvím

Německé obyvatelstvo před 2. sv. válkou:

Československo – 22,3 %

Polsko – 2,3 %

Maďarsko – 5,5 %

- vliv Svaté říše Římské (Karel IV., Václav IV., Jošt Moravský, Zikmund Lucemburský, Rudolf II.) a Rakouska-Uherska
- německá kolonizace (13. stol.)
- zakládání měst dle německého městského práva (magdeburské, norimberské)
- dle F. Palackého je konfrontace Čechů a Němců osou českých dějin

Židovské obyvatelstvo před 2. sv. válkou a počet obětí holokaustu:

Polsko	3 250 000	3 000 000
(SSSR	2 800 000	1 200 000)
(Rumunsko	800 000	350 000)
Maďarsko	400 000	300 000
Československo	315 000	270 000
Německo	230 000	180 000
Lotyšsko	155 000	135 000

- židovská centra: Varšava, Lodž, Krakov, Vilno, Lvov, Praha, Mikulov, Boskovice, Třebíč, Plzeň, Bratislava, Budapešť atd.
- vliv židovské inteligence (lékaři, právníci, vědci) a průmyslníků (Lodž)
- pražská německá literatura (Franz Kafka, Max Brod, Egon Erwin Kisch, Johannes Urzidil, Lenka Reinerová)
- tvorba v jidiš: Isaac Bashevis Singer (1902 Leoncin u Varšavy, Polsko – 1991 USA; 1978 – Nobelova cena za literaturu)

Společné znaky střední Evropy

- Raný rozvoj měst, měšťanstva a venkova ve srovnání s východní a jihovýchodní Evropou, tradice lokální a regionální samosprávy, rozvoj průmyslu pozdější než v západní Evropě, avšak mnohem dřívější než ve východní a jihovýchodní Evropě

Od konce 12. stol. do počátku 15. stol. rozsáhlé přeměny celé střední Evropy:

- kolonizace méně osídlených území
- rozvoj měst (města jsou doložena již dříve), zakládání samosprávy (kraje, vojvodství, župy)

13./14. stol. (16. stol.)

Praha – 35 (50) tis. obyv.

Vratislav – 20 tis. obyv.

Kutná hora – 18 tis. obyv.

Gdaňsk – 20 (30) tis. obyv.

Krakov – 12 (cca 20) tis. obyv.

Brno – 8 tis. obyv.

Budín – 8 tis. obyv. (konec 15. stol.)

- rychlý hospodářský růst, rozvoj peněžního hospodářství, zavádění nových výrobních technik, rozvoj zemědělství, hornictví a obchodu
- Konsolidace států pod silnými dynastiemi (Přemyslovci, Piastovci, Jagellovci, Arpádovci)
- rozvoj národních kultur (architektura a umění, literatura, překlady)
- vznik univerzit

Praha – 1348 (první na sever od Alp a na východ od Rýna)

Krakov – 1364

Pětikostelí (Pécs) – 1376

Budín – 1389

Vídeň – 1365

Bratislava – Academia Istropolitana 1465–cca1490

Společné znaky střední Evropy

- Politická a hospodářská orientace na kontinent a nikoli na zámořská území
  - orientace na západní Evropu
  - neexistence koloniálního panství

Společné znaky střední Evropy

- **Mimořádný význam dějin**

- laboratoř Evropy
- kontinuita a diskontinuita dějin

1526 – bitva u Moháče (zahynul Ludvík Jagellonský, král český a uherský)

1620 – bitva na Bílé Hoře (porážka českých stavů)

1772, 1793, 1795 – dělení Polska

- zkušenost Osvětimi (Auschwitz)

Společné znaky střední Evropy

- Negativní zkušenost s komunismem a problematické vztahy s Ruskem a Sovětským svazem
  - dělení Polska
  - rusko-polská válka 1919–1921
  - napadení východního Polska SSSR v roce 1939
  - Katyňský masakr 1940
  - invaze do Maďarska 1956
  - invaze do Československa 1968

Středoevropská jídla a nápoje

- řízek
- guláš
- opečená klobása
- štrúdl
- bábovka
- Sachrův dort
- palačinky
- knedlíky
- pivo
- melasový rum

Doporučená četba

- Kundera, Milan: *Únos Západu aneb tragédie střední Evropy, Proměny* 1986, č. 1.
- Magris, Claudio: *Dunaj*. Praha 1992.
- Miłosz, Czesław: *Rodná Evropa*. Olomouc 1997.
- Sebald, Winfried Georg: *Austerlitz*. Praha – Litomyšl 2009.

- Davis, Norman – Moorhouse, Roger: *Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského města*. Praha 2006.
- Trávníček, Jiří: *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno 2009.
- Wandycz, Piotr: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha 1998.